

Esterházy és az összes magyar

Esterházy az összes magyart beszéli. Külön-külön is, de legfőképp egyszerre. A létező magyarokat, a (már) nem létezőket és a kitaláltakat is.

A mondat mögé nem csak egyszer kell odaállni, hanem sokszor, és lehetőleg – történetileg. Vagy másképp (vorticista módszer): örvényt nyitni, megengedni az örvényt, hogy ha akar, szippantson be és fúrjon a mélybe, majd tehetetlenül vessen ki. Ez normál esetben a költői képekre vonatkoztatva működik igazán jól.

Megint másképp (újjörög módszer): a nem létező (vagy mindenben létező?), minden körülmény közt (lét, nem lét ide-oda) folytonosan termő bolond gránátalmafa működési elve szerint, ahogy Odisszeasz Elitisz, a Nobel-díjas görög költő írta le a görög nyelvet magát. Vagy legalábbis szerintem a görög nyelvet írja le: ezt a sokféleképp nekirugaszkodott növényt, melynek a gyökere még katharszisz, a rügybúbjá pedig tisztító, és megvan köztük a tisztességes, szerves logikai kapcsolat. Minden porcika elvezet a testhez, de ez a test mindenre képes: „végtől végig tapogatja recsegő csigolyáit a napnak [NB! Nem az égitestnek – beszúrás Cs. Z.] / miközben dunnyog az gyönyörében” – írja Képes Géza. Hát, én ezt a dunnyogást az én görög–olasz kiadásomban (Róma, Donzelli, 2011) nem találtam. Az olasz fordításban sem. Dunnyog, hát dunnyog, ez egy magyar dunnyogás. Jelentem: a fa (a vers) a miénk. Egy görög soha nem fogja „megtudni ezeknek a soroknak az idióta szépségét” (Vö. *Egyszerű történet, a kardozös változat*, 126.). És az az szóval űzött játékát végképp, mely egyszerre vezet az intarzia retorikai útvesztőibe és egy lehetséges archaikumba. Hát igen, ha egy újjörög szó lombozatát megpiszkáljuk, könnyen Bizáncban találjuk magunkat, vagy (agresszívabb lombozatpiszka után) akár egyenesen Homérosz asztalánál, ahol köztudomásúlag csak úgy söprődnek le a morzsák. Persze, erre mondjuk, hogy három, ez nem egy, hanem három: ógörög, bizánci görög, újjörög. Pedig egy.

Elképzelhető azért magyarabb metaforaváltozat is: a bolond (legyen hungarikum!) fehér akác, mely – és ez is a keserű akácmézes igazsághoz tartozik – csak akácnak hazudja magát, elég a latin nevére nézni: *Robinia pseudoacacia*. Szóval: itt ez a viharvert magyar akác, melynek komoly gyökérszete van. „A regényidő egy közönséges tavaszi délutánján, amikor már az Ipoly menti szegény magyar akácok zöldellni kezdtek...” (Vö. *Egyszerű történet, a kardozös változat*, 45.) Nos, ebben az akácos kezdetben, illetve ebben a regényidőben, tavaszban, délutánban minden ott lesz, amit eddig (az írás idejéig) az akácról, a regényidőről, tavaszról, délutánról csak tudni lehet, vagy el tudunk képzelni.

Persze, a nyelv, ha már a (ki)választott és domesztikált vegetatív metaforánál maradunk, létrehozza ugyan a fát (akác), de önmagán belül összenövéseket, anomáliákat, göcsöket és csomókat is kialakít. Pl. üssük fel találmra a görög szótárt (ha már így belekeveredtünk a görög ügyekbe): thítisz: első jelentése pl. áldozópap, a második hóhér. (Lapozás: nocsak, külön szó van a török csendőrre.) Pónosz: a fájdalomtól el lehet jutni az egyszerűségig, és ki se mozdulunk a szóból. (A hóhér egyszerűségig?)

De hát ott a régi magyar 'csillag' jelentésű húgy: „Idvez légy tengernek húgya”, Festic-kódex, értsd: Ave, maris stella. Meg a „mai” húgy. („A katonaság és a *hugyozás* elválaszthatatlanok.”, Esterházy-kódex, értsd: A katonaság és a csillagnézés/csillagozás elválaszthatatlanok.) A nyelvészek óva intenek: lélekben nincs közük egymáshoz, csak testben hasonlatosak. (Egy szótól ne várjunk hosszú távú, harmonikus, testi-lelki kapcsolatot még önmagával sem.) „Csak nem hugyozik a kend szeme?” – kérdezte a szomorú (a statisztikákkal is bizonyíthatóan elszlovákosodó) akácok alatt kilencvenvalahány éves dédapámat dédanyám árnya magyar nyelvjárásban a kisborsai temetőben, amikor kiment a sírjához. Mi mást mondott volna ez a törékeny madárasszony (főként árnyalakban!), ha nem ezt: „Csak nem lábadt könnybe, Lajosom, a te csillagszemed?” Lajosnak, a falu (plusz-mínusz) adekvát szépasszonyai is tudták, tényleg csillagszeme volt.

A fordító/az olvasó rendszeresen csillagokat lát. Stellákat és sztárokat is. Sőt: időnként astrákat. (Néha meg vizelni kezd a csillagszeme, pl.: *Javított kiadás*, 174–175, római rész.)

Minden fordító/olvasó ismeri (szeretné ismerni), és valljuk be, élvezi ezeket a csapdákat. Azt már nem mindig szereti vizont, ha pl. a cseh esszéíró nem adja meg az Esterházy-idézet pontos helyét, vagy olyan helyet ad meg, mely a mű cseh (vagy szlovák, görög stb.) fordításában szerepel (ami, persze, nincs kéznél). A nemszeretés mindig természetesen az időszükére vonatkozik: mert Esterházy-mondatot keresgélni mindig jó, és jó ürügy élvező olvasásra, komoly szakmai (filológusi) tevékenységre, s olykor eltart bevallani, hogy már réges-régen megtaláltuk. („Vidd le a szemetet, drágám.” „Most nem lehet, egy Esterházy-mondatot keresek!” „Lefektetnéd végre a fiadat?” Meg se hallom.) Ha meg vészhelyzet van, ott a világháló (a legbolondabb gránátalmafa és a legagresszívabb akác), gondolom én. Egyszerűen magyarra fordítom, Esterházy-stílusban, aztán csak meglesz. Minden latinus ismeri azt a mámorító érzést, amikor stilisztikaórán végre-valahára elveszti egyetlen egyéniségét, megtagadja önmagát (boldogan!), és a magyar szöveget latinra konvertálva eltalálja Cicerót vagy Livium. Amikor az ő latin mondata végre nem ügyetlen-magáé, hanem másé lesz. Azé, akié mindig is lenni akart, ha már latin. (A holt nyelvek tanulásában rejlő nyilvánvaló nekrofilia most nem térek ki.) Mert fondorlatosak ám a latin stilisztikai gyakorlatok: magyarra fordítanak, (ó, boldog anyaország, szomorú akácok, nekem speciel szlovákra vagy csehre) transzformálnak egy kis Cicerót, Sallustium vagy Tacitust (jaj!), aztán őket kell minél tökéletesebben visszanyerni, visszacsinálni. Sic itur ad astra (nocsak, megint valami csillag).

És vajon, kérdezem, klasszikus latin szemmel, tudunk-e (tudok-e) eléggé magyarul? Nyerjük tehát vissza (alkalmazva ezt az ősi módszert) Esterházyt ebből a mondatból (idézi Martin C. Putna):

„Pána boha prifariť do času (priklincovať) je otázne, isté však je, že mal veľkého, čierného kocúra.”

Fussunk neki:

„Az Úristent odacsatolni az időhöz (odaszögezni) problémás, az viszont bizonyos, hogy volt egy nagy, fekete kandúrja.”

A „prifariť” szó telitalálát: első jelentése egyházpolitikai töltetű, egy templommal nem rendelkező falu templomos faluhoz való csatolását jelenti. Zseniális lehet a fordító. Itt biztosan lesz valami mutató. Magyarul tőlem némi csatolásnál többre nem igen futja (vö. kisebbségi sors). A „je otázne” szó szerint: kérdéses. Lehetetlen, hogy ez legyen a magyarban. A szlovákban megint jó az „isté však je” (ugyanakkor biztos, hogy) szembeállítás. A fekete macska is gyanús. (Ó, ha sejteném!)

És most lássuk Mercurius (a szerencsés rátalálás istenének) beavatkozása után a helyes megoldást:

„Bajos az Úristent időhöz kötni (szögezni), mindenestre volt neki egy nagy, fekete bakmacskája.”

A stilisztikatanár üvölni szeretne, de mérsékeli magát, és hidegvérrel valami ilyesmit mond: „Hát..., ez még nincs igazán magyarul..., még gyakorolnia kell. Egy elsősé, másodikosnál ez még elmegy, no de... Ön még nem elég Esterházy.” A tanár megsemmisítő pillantásában szinte egy karrier roppan össze. Esterházyhoz képest sosem tudunk eléggé magyarul, Ciceróhoz, Tacitushoz képest latinul. (Átlátszó és velejéig gonosz „mentség”: egy-egy szlovákiai magyar szerzőt minden bizonnyal egész jól eltalálnánk, de ők valamiért nem nagyon szerepelnek a stilisztikakönyvekben.)

Bakmacska! Hát persze, ezt már Csokonai Lili is tudta („mint böhöm *indignált bakmacska trónol vala foszforeszkáló zöd lidérc-szemekkel az éjjeli szekrényen*” – *Tizenhét hatytűk*, 38.). „Minden a miénk, ami itt van Bethlen Miklóstól a fröccsöntőig, Bornemisza Péterrel a lépcsőházban tanyázó denevérekig, Szent Istvántól a kusza, cirkalmas, rohadt hazugságainkig.” (*A kitömött hattyú*, 53.) Irigylem ezt az otthonosságot, könyvben, írásban, éjjeliszekrényen, ott, ahol az Úristen a bakmacskáját tartja.

De az otthonosság Esterházynál is gyanús: nagyon akarja a másét, otthonra akarja a másét („Fiacskám, az oviból nem hordjuk haza a játékokat!”) „Utolsó lehettem is *intertextuális leszek*, gondolom.” (Javított kiadás, 15.) Komolyan gondolja. Csakhogy amit ő hazavisz, az nem a vitrinbe kerül, az beépül az otthonosságba. Az intertextualitás nála nem protézis, hanem (újra)növesztett, bónusz fog(sor), segít megrágni a témát, nem lehet több sós vízbe (sós kútba, kerék alá) tenni, onnan is kivenni.

A különösen gonosz költő, John Horder egyik versében azt írja (angolul, persze, én most hevenyészetten szemezgetek belőle), minden író tulajdonképpen masszőr. És aztán jön a lista: nemcsak „Shakespeare kétségtelen tehetségére” utal, „ahogy fiatal emberek farpofáit dögönyözi”, Jane Austen „szaktudására a reflexek tanában”, a térdficamok szakemberére, Cervantesre vagy George Herbertre, aki főként „Krisztus nyakának és vállának masszírozásában” volt eredményes, hanem T. S. Eliotra is, aki csak a bőrkötéses könyveket masszírozta valódi testek helyett. Esterházy is szereti (az olykor metaforikus) írónumerációkat, a lista mámorát, pl.: „MM is változtatott a magyar mondaton. Nem szelídítette meg, mint a zseniálisan plump Mikszáth, nem bontotta ki, mint Krúdy, nem nyeste meg, mint Kosztolányi, ennyi tér már nincs. Húzott rajta egy kicsit. (...) Valamit matatott ott belül a molekulák közt, amitől telítődött energiával a mondat.” (*A szabadság nehéz mámore*, 79.). Vagy: „Kosztolányi pontosabban tud magyarul, Krúdy varázsosabb, Csáth merészebb, Babits mélyebb, de Móricz tud a legtermészetesebben magyarul.” (*A kitömött hattyú*, 275.) Vagy: „...mert természetesen tanulnunk van kitől, nekem, mondjuk, hogy mi a mondat, azt Ottliktól, szavakat Mándytól, hogy a nem-szó is szó, a szó elhagyása is szó, azt Mészölytől, hogy mi a fény, azt Vasaditól, hogy mi a szenvedés, azt Kornistól, ezt Tandoritól, azt Szöcs Gézától, Tolnai Ottótól, Nádastól vagy Bodor Ádámtól meg Balassától...” (*A kitömött hattyú*, 44.)

De most vissza a Horder-féle metaforarendszerhez: milyen masszőr Esterházy? Nos, a modernek közül talán ő az, aki a legeredményesebben masszírozta szét a maga történeti, jelentéskonstruáló játékaiba görcsölt magyar nyelvet ezen az ezeréves testen. ■ ■ ■

Csehly Zoltán (1973): költő, műfordító, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei a Kalligramnál: *Nincs hova visszamennem* (versek, 2013), *Szodoma és környéke* (tanulmányok, 2013), *Petronius Arbiter: Satyricon* (műfordítás, 2014)